

Zimování jeřába popelavého (*Grus grus*) na Bohdanečsku

*Wintering of the Common Crane (Grus grus) in the Lázně
Bohdaneč region*

Martin Paclík

Dolany 90, 533 45; e-mail: martin.paclik@post.sk

Úvod

Jeřáb popelavý (*Grus grus*) je druh s palearktickým typem rozšíření. Pomíne-li hojný výskyt a pravděpodobné hnízdění v dávné historii, tak na území ČR ještě do konce 70. let 20. století jeřáb popelavý pouze vzácně protahoval. Od 80. let zde také hnízdí, přičemž jeho populace roste a v současné době čítá až 45 hnízdicích párů (HUDEC & ŠTASTNÝ 2005, ŠTASTNÝ *et al.* 2006, HORA *et al.* 2010). Hlavní hnízdiště v ČR se nachází v severních Čechách na Českolipsku (ŠTASTNÝ *et al.* 2006). Jeřáb popelavý je výhradně tažným druhem; tradiční zimoviště leží na Pyrenejském poloostrově, v severozápadní Africe a na jihovýchodě Malé Asie (HUDEC & ŠTASTNÝ 2005). Od konce 20. století dochází k výrazným změnám v migrační strategii tohoto druhu, mj. k rapidnímu nárůstu počtu zimujících jeřábů na tradičních zimovištích západní tahové cesty na Pyrenejském poloostrově. Jeřábi také začínají zimovat severněji a početně obsazovaná zimoviště se od konce 70. let nacházejí např. v severní Francii, což zkrátilo vzdálenost mezi hnízdišti a zimovišti o 1 500 km. Současně vzrostl i počet případů přezimování jeřábů v celé Evropě. Zkracování tahové cesty se projevuje také klesajícím počtem zimujících jeřábů v Africe (RIOLS 1987, THEVENOT & SALVI 1987, SÁNCHEZ-GUZMÁN *et al.* 1998, SUTHERLAND 1998). Případy přezimování v hnízdním areálu druhu jsou ovšem stále vzácné (HUDEC & ŠTASTNÝ 2005), častěji je lze pozorovat např. v Německu (PRANGE 2010).

Jeřábi do ČR obvykle přilétají koncem února až začátkem března a poslední pozorování spadají do října až listopadu. Zimní pozorování jeřábů jsou vzácná a lze je většinou klasifikovat jako průtah (HUDEC & ŠTASTNÝ 2005). Jeden z prvních úspěšných pokusů o zimování jeřába popelavého v ČR popisují v ptačí oblasti Rožďalovické rybníky ŠOLTYS *et al.* (2007) – dva dospělí jeřábi zde byli opakovaně pozorováni po celou zimu 2004/2005, přestože od druhé poloviny ledna museli čelit nízkým teplotám a sněhové pokrývce silné až 20 cm. Další dva pokusy o zimování autoři citují v diskusi a zároveň vyslovují názor, že se zmírňováním zimního klimatu by mohlo případů zimování jeřábů v ČR přibývat. V tomto příspěvku popisují dva případy zimování jeřába popelavého, které jsem zaznamenal v zimách 2009/2010 a 2011/2012 na Bohdanečsku (východní Čechy). Na Bohdanečském rybníce se minimálně od roku 2005 nachází hnízdiště jeřába popelavého (BARTA 2006), které je společně s rybníkem Baroch (ČESÁK 2007) jedním ze tří doložených hnízdišť jeřába popelavého na Pardubicku a jedním z několika ve východních Čechách (viz také KADAVA *et al.* 2011).

Metodika

Jeřábi byli pozorováni při pravidelných (frekvence min. jednou týdně) terénních obchůzkách krajiny v okolí mého bydliště, obce Dolany u Pardubic. V tomto článku prezentuji pozorování v období od začátku listopadu do konce února, takže zejména krajní data výskytu v tomto období spadají ještě do období tahu jeřábů v ČR. Oblast výskytu jeřábů zahrnovala Bohdanečský rybník a přilehlou zemědělskou krajinu. Bohdanečský rybník (koordináty 50°06' N 15°40' E, kvadrát 5960, nadmořská výška 200 m) je velký rybník s rozlohou volné hladiny 85 ha a dalšími desítkami ha litorálních porostů, ostrovů a podmáčených luk a olšin. Celý tento komplex biotopů je součástí stejnojmenné národní přírodní rezervace a zároveň ptáčích oblastí. Větší část sledované oblasti tvoří ze severu přiléhající otevřená krajina do vzdálenosti cca 4 km od rybníka (kvadrát 5860), ohraničená obcemi Kříčeň, Rohoznice, Osice, Plch, Staré Ždánice a Dolany. Hlavním biotopem jsou zde rozlehlá pole rozdělená silnicemi nižší třídy se zbytky ovocných alejí, případně zmeliorovanými struhami s úzkými a spíše řídkými břehovými porosty. Rozptýlená zeleň (remízy, stromořadí či keřové lemy) v polích je vzácná. Celá širší oblast je z východu a západu přirozeně ohraničena rozlehlými lesními komplexy doubrav či dubohabřin, jen částečně přeměněnými na smrkové či borové monokultury.

Výsledky

První pokus o zimování jeřábů jsem zaznamenal v zimě 2009/2010. V období 1.11.–3.1. jsem celkem osmkrát v intervalu 1–29 dní (medián = 5 dní, průměr = 9 dní) pozoroval vždy 2 adultní ex. v okruhu cca 2 km v zemědělské krajině mezi obcemi Rohoznice, Osice a Dolany (tab. 1). Ptáci byli pozorováni na podmítnutém poli po bývalé kukuřici, posléze většinou na polích s ozimem či na oranici. Jen jednou – 29.11. – jsem jeřáby pozoroval při ranním odletu z nocoviště na Bohdanečském rybníce. Dne 2.1. jsem poprvé zaznamenal poprašek sněhu. Po 3.1. jsem ptáky již nepozoroval, ale dle místních obyvatel se zde zdržovali přibližně do poloviny ledna, nejbliže 150 m od obce Dolany poblíž silnice na Kříčeň (Z. Jirásko *in verb.*). V té době již ovšem vydatně sněžilo a 18.1., kdy zde již jeřábi nebyli pozorováni, dosáhla sněhová pokrývka 40 cm. Také se výrazně ochladilo – zatímco doposud byla zima relativně teplá a při pozorování jeřábů dosahovaly denní teploty 1–6 °C (teplota v den a hodinu pozorování měřená venkovním teploměrem v obci Dolany; tab. 1), při posledním záznamu jeřábů dne 3.1. dosahovala teplota –3 °C a na konci ledna klesla až na –10 °C. Pokus o zimování zřejmě nebyl úspěšný a ptáci byli pravděpodobně nuceni odletět z důvodu silné sněhové pokrývky, která znemožňovala přístup k potravě.

Další pokus o zimování jsem zaznamenal v zimě 2011/2012. V období 6.11.–27.2. jsem celkem sedmkrát v intervalu 1–26 dní (medián = 15 dní, průměr = 14 dní) pozoroval opět 2 adultní ex. v zemědělské krajině v okolí obce Dolany (tab. 1.). Na polích mezi obcemi Dolany, Rohoznice a Osice, tj. v místech jako v zimě 2009/2010, jsem je však viděl jen dvakrát, 6.11. a 26.12. Posléze v období 21.1.–12.2. se jeřábi vyskytovali v okruhu menším než 1 km východně u Dolan, přičemž byli pozorováni zejména na vojtěškovém poli a jednou na oranici, obojí 100–200 m od obce, příp. jednou na nedaleké louce pod velkokapacitním kravinem poblíž lokality Olšiny u Dolan

(pro popis lokality viz PACLÍK 2005). Dne 6.2. jsem jeřáby zdáli několikrát kontroloval během celého dne, přičemž se téměř nehnuli z místa a převážně odpočívali. Zima 2011/2012 byla zpočátku relativně teplá – denní teploty při pozorování dosahovaly v prosinci 5–14 °C, první mrazík (–2 °C) a zároveň slabý sněhový poprašek byl zaznamenán 21.1. Poté až do 12.2. silně mrzlo s denními teplotami až –13 °C, ale sněhová pokrývka dosáhla nejvýše 3 cm. Dne 27.2. jsem zaslechl hlas jeřába někde z luk u bývalé dolanské salaše, což je několik stovek metrů od NPR Bohdanečský rybník. Teplota při posledním pozorování byla –2 °C a krajina beze sněhu. Zimování bylo úspěšné, nejspíše díky absenci silné sněhové pokrývky.

Diskuse

Bohdanečský rybník je prokázaným hnízdištěm jeřába popelavého od roku 2005 (BÁRTA 2006) a nyní tedy i zimovištěm (tato práce). Popisovaná pozorování jsou přitom prvními publikovanými údaji o přezimování jeřábů na Bohdanečsku a ve východních Čechách vůbec. Z publikovaných faunistických pozorování v časopise *Panurus* (výběr omezen na roky pozorování 1999–2010, celkem 66 publikovaných údajů v rubrice „Ornitologická pozorování“) vyplývá, že jeřábi jsou ve východních Čechách během roku nejčasněji pozorováni v období 25.2.–31.3. (medián = 10.3., n = 8 roků, každý z nich je reprezentován jedním nejčasnějším datem), přičemž nejčasnější vůbec je pozorování 1 ex. ze dne 25.2.2008 na Novém rybníce u Opatova (NOVÁK 2009). Publikovaná poslední pozorování v roce spadají do období 8.11.–27.12. (medián = 18.11., n = 4 roky, každý z nich je reprezentován jedním nejpozdějším datem). Nejpozdější vůbec je pozorování 3 ex. ze dne 27.12.2008 u obce Dolany u Pardubic (PACLÍK 2009), tj. ve stejné oblasti jako data prezentovaná v této práci, následované pozorováním 2 ex. dne 10.12.2009 na rybníku Baroch (VRÁNOVÁ 2010), tj. cca 11 km daleko. Publikovaná extrémní data výskytu jeřábů byla tedy „boh-danečskými“ jeřáby v zimách 2009/2010 a 2011/2012 překonána. Opakovaná pozorování na stejném území nasvědčují souvislému výskytu jeřábů během zimy, protože výměna jedinců mezi jednotlivými pozorováními není zejména v prosinci a lednu příliš pravděpodobná. Nelze to ovšem dokázat a taktéž není jisté, že se jednalo o zimování zde hnízdicích ptáků, přestože takové zjištění by bylo velmi cenné.

Uvedená pozorování doplňují dosud vzácné údaje o zimování jeřábů v ČR. Při porovnání s dříve publikovaným případem přezimování jeřábů v ptačí oblasti Rožďalovické rybníky (viz ŠOLTYS *et al.* 2007) je vidět podobný výběr biotopu (oblíba kukuřičných polí a to i po obdělání) i přesuny v krajině na několik km. Jeřábi se na Bohdanečsku pohybovali na polích až 4 km od známé hnízdní lokality a proto mohli snadno unikat pozornosti. Dalším poznatkem je vliv zimního klimatu na ptáky – sněhovou pokrývku o výšce 20 cm jeřábi na Rožďalovicku překonali (ŠOLTYS *et al.* 2007), 30–40 cm v zimě 2010/2011 na Bohdanečsku již pravděpodobně ne (tato práce); teplota sama o sobě ale zřejmě nehrála roli a ptáci na obou místech překonávali teploty nižší než –10 °C. Pro jistější závěry bude ale třeba analyzovat více pokusů o zimování, případně pokusy v jižněji položených oblastech mimo pravidelná zimoviště. V Evropě přibývá případů zimování jeřábů severně od tradičních zimovišť a zimování bylo zaznamenáno i v zemích jako Belgie, Německo či Finsko (SÁNCHEZ-GUZMÁN *et al.* 1998,

PRANGE 2010). Příliš chladné počasí a vysoká sněhová pokrývka vede ke zvýšené úmrtnosti na zimovištích (ANSARI *et al.* 2008), či k nepravidelnosti obsazování zimovišť mimo tradiční oblasti (RIOLS 1987). Na druhou stranu jeřábi chladné klima z velké míry snášejí, mj. i v souvislosti s tím, že na svá severně položená hnízdiště mohou přilétat v době, kdy je tam ještě sníh; chladné počasí ovšem migraci zpomaluje (SWANBERG 1987). Jeřáb popelavý je jeden z druhů, u nichž v poslední době dochází k pozorovatelné změně migrační strategie (SUTHERLAND 1998). Zimní výskyt jeřábů na území ČR je toho také dokladem a proto si zaslouží naši pozornost.

Souhrn

V zimních sezónách 2009/2010 a 2011/2012 jsem zaznamenal pokus o přezimování 2 ad. ex. jeřába popelavého (*Grus grus*) na Bohdanečsku (okres Pardubice). V první zimě jsem jeřáby opakovaně pozoroval od 1.11. do 3.1., načež nejspíše odlétli kvůli vysoké sněhové pokrývce (až 40 cm). V druhé zimě jsem jeřáby opakovaně pozoroval od 6.11. do 27.2. Tento pokus o zimování byl již úspěšný, pravděpodobně kvůli absenci silné sněhové pokrývky (nejvýše 3 cm). Ptáci byli pozorováni převážně v polích v širším okolí obce Dolany u Pardubic, jen jednou na nocovišti na Bohdanečském rybníce. Jedná se o první doložené úspěšné přezimování jeřába popelavého ve východních Čechách, které doplňuje vzácné případy zimování tohoto druhu z dalších oblastí v ČR.

Summary

*In the winters of 2009/2010 and 2011/2012, I recorded occurrence of two adult Common Cranes (*Grus grus*) near Lázně Bohdaneč town (Pardubice District, coordinates [Bohdaneč fishpond] 50°06'N 15°40' E, Grid nos. 5860 a 5960, altitude 220 m a.s.l.; large fishpond with extensive reedbeds surrounded by rural landscape with extensive fields, scattered tree and shrubby vegetation are rare here). During the first winter, I repeatedly observed the cranes between 1 November and 3 January. After that date the birds left the area, probably in response to adverse weather conditions (snow cover up to 40 cm). During the second winter with snow cover reaching only 3 cm, the cranes were present between 6 November and 27 February and the wintering was thus successful. The birds were recorded mainly in the fields around the village of Dolany and only once they were recorded while leaving the roost site at the Bohdaneč fishpond. This is the first proven overwintering of the Common Crane in eastern Bohemia and one of very few cases within the whole Czech Republic.*

Poděkování

Děkuji L. Kadavovi za redigování tohoto článku a oběma recenzentům – M. Hromádkovi a jeho anonymnímu kolegovi – za cenné připomínky k rukopisu. T. Koutnému a M. Valáškovu děkuji za pomoc při zpracovávání rukopisu.

Literatura

- ANSARI A., SADOUGH M. B. & ESFANDABAD B. S. 2008: Ecological investigation of the Common Crane *Grus grus* in Mighan wetland, Markazi province, central Iran. *Podoces* 3: 73–78.
- BÁRTA F. 2006: První doložené hnízdění jeřába popelavého (*Grus grus*) v novém tisíciletí v Pardubickém kraji. *Panurus* 15: 79–81.
- ČESÁK J. 2007: Výskyt a první hnízdění jeřába popelavého (*Grus grus*) v přírodní rezervaci Baroch v roce 2006. *Panurus* 16: 115–116.

- HORAJ, BRINKE T., VOJTĚCHOVSKÁ E., HANZAL V. & KUČERA Z. (eds) 2010: Monitoring druhů přílohy I směrnice o ptácích a ptačích oblastech v letech 2005–2007. *Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha*.
- HUDEK K. & ŠTASTNÝ K. (eds) 2005: Fauna ČR, Ptáci 2/I. *Academia, Praha*.
- KADAVA L., HOLUB A., POŘÍZ J., BARTONÍČEK J. & ZAJÍC J. 2011: Avifauna Novobydžovska a Chlumecka. *Panurus 20: 105–182*.
- NOVÁK L. 2009: Jeřáb popelavý (*Grus grus*). In: Vrána J. & Žďárek P. (eds): Ornitologická pozorování v roce 2008. *Panurus 18: 95–119*.
- PACLÍK M. 2005: Ptáci lokality Olšiny u Dolan a návrh jejich ochrany. *Východočeský Sborník Přírodovědný – Práce a Studie 12: 163–172*.
- PACLÍK M. 2009: Jeřáb popelavý (*Grus grus*). In: Vrána J. & Žďárek P. (eds): Ornitologická pozorování v roce 2008. *Panurus 18: 95–119*.
- PRANGE H. 2010: Zug und Rast des Kranichs *Grus grus* und die Veränderungen in vier Jahrzehnten. *Vogelwelt 131: 155–167*.
- RIOLS C. 1987: Wintering of Common Crane in France. *Aquila 93–94: 123–136*.
- SÁNCHEZ-GUZMÁN J. M., AVILÉS J. M., MEDINA F. J. & SÁNCHEZ A. 1998: Status and trends of the Common Crane *Grus grus* on the western route. *Bird Conservation International 8: 269–279*.
- SUTHERLAND W. J. 1998: Evidence for flexibility and constraint in migration systems. *Journal of Avian Biology 29: 441–446*.
- SWANBERG P. O. 1987: Studies on the influence of weather on migrating Cranes (*Grus grus*) in Sweden. *Aquila 93–94: 203–212*.
- ŠOLTYS V., SAMEK R., SMOLÍK Z. & STRÁNSKÝ F. 2007: Zimování jeřába popelavého (*Grus grus*) v ptačí oblasti Rožďalovické rybníky v zimě 2004–2005. *Panurus 16: 109–111*.
- ŠTASTNÝ K., BEJČEK K. & HUDEC K. 2006: Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice 2001–2003. *Aventinum, Praha*.
- THEVENOT M. & SALVIA. 1987: Wintering of Common Cranes (*Grus grus*) in Morocco from 1980 to 1985. *Aquila 93: 233–235*.
- VRÁNOVÁ S. 2010: Jeřáb popelavý (*Grus grus*). In: Vrána J. & Žďárek P. (eds): Ornitologická pozorování 2009. *Panurus 19: 103–118*.

Tab. 1: Výčet pozorování jeřábů popelavých (*Grus grus*) v okolí Dolan u Pardubic v zimách 2009/2010 a 2011/2012. Pokaždě byly pozorovány 2 adultní ex.

Tab. 1: Summary of observations of Common Cranes (*Grus grus*) around the village of Dolany in winters 2009/2010 a 2011/2012. Each time, two adults were recorded.

Datum / Date	Pozorování / Observation	Počasí / Weather ¹⁾
Zima / Winter 2009/2010		
1.11.	Podmítnuté kukuřičné strniště u Osic / <i>Stubble corn field after tillage, near Osice village</i>	1 °C
6.11.	Osení u Dolan směrem ²⁾ k Osicům (poblíž Plchovského potoka) / <i>Winter crop field near Dolany, in direction²⁾ of Osice (near the Plch's brook)</i>	5 °C
9.11.	Osení u Rohoznice / <i>Winter crop field near Rohoznice village</i>	6 °C
28.11.	Osení u Osic / <i>Winter crop field near Osice</i>	6 °C
29.11.	Bohdanečský rybník, odlet z nocoviště / <i>Bohdaneč fishpond, departure from the roost site</i>	5 °C
28.12.	Osení / orance u Dolan, směrem k Rohoznici (Na Drahách) / <i>Winter crop and ploughed fields near Dolany, in direction of Rohoznice (the local site Na Drahách)</i>	1 °C
29.12.	Osení / orance u Dolan, směrem k Rohoznici (Na Drahách) / <i>Winter crop and ploughed fields near Dolany, in direction of Rohoznice (the local site Na Drahách)</i>	-5 °C
3.1.	Osení / orance u Dolan, směrem k Rohoznici (Na Drahách) / <i>Winter crop and ploughed fields near Dolany, in direction of Rohoznice (the local site Na Drahách)</i>	-3 °C, sněhový poprašek / <i>snow sprinkle</i>
Zima / Winter 2011/2012		
6.11.	Pole u Osic / <i>A field near Osice</i>	10 až / <i>to 14 °C</i>
26.12.	Osení u Dolan směrem k Rohoznici (poblíž Plchovského potoka), poté přelet nad obcí Dolany / <i>Winter crop field near Dolany, in direction of Rohoznice (near the Plch's brook), then flight over Dolany</i>	5 °C, mokro / <i>wet conditions</i>
21.1.	Louka pod dolanským kravínem, směrem ke Starým Ždanicím / <i>Meadow near Dolany milk farm, in direction of Staré Ždánice village</i>	-2 až 2 °C, sněhový poprašek / <i>snow sprinkle</i>
6.2.	Vojtěškové pole blízko Dolan směrem ke Starým Ždanicům, opakovaně během dne / <i>Lucerne field near Dolany, in direction of Staré Ždánice</i>	-13 až -8 °C
11.2.	Vojtěškové pole blízko Dolan směrem ke Starým Ždanicům / <i>Lucerne field near Dolany, in direction of Staré Ždánice</i>	-10 až -7 °C, 3 cm sněhu / <i>3 cm of snow</i>
12.2.	Orance u dolanského hřbitova, pár set metrů od předchozí lokace / <i>Ploughed field near the Dolany cemetery, several hundreds m from the above mentioned place</i>	-12 až -8 °C, 3 cm sněhu / <i>3 cm of snow</i>
27.2.	Louky u bývalé dolanské salaše, poblíž Bohdanečského rybníka / <i>Meadows near southern part of Dolany, close to Bohdaneč fishpond</i>	-2 °C, bez sněhu / <i>without snow</i>

¹⁾ Teplota cca v době pozorování / *Temperature approximately at the time of observation*

²⁾ Směr od středu oblasti, tj. obce Dolany / *Direction from the centre of study area, i.e. village of Dolany*